

*Əlyazması hüququnda*

**GÜLNAR RASİM QIZI MƏMMƏDOVA**

**UĞURSUZ AİLƏNİN YENİYETMƏYƏ MƏNFİ  
TƏSİRİNİN NEYTRALLAŞDIRILMASININ  
PEDAQOJİ ŞƏRTLƏRİ**

5804.01-Ümumi pedaqogika, pedaqogikanın və təhsilin tarixi

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim  
edilmiş dissertasiyanın

**A V T O R E F E R A T I**

**BAKİ – 2016**

Dissertasiya işi Gəncə Dövlət Universitetinin Ümumi pedaqogika kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

**Elmi rəhbər:**

**Akif Nurağa oğlu Abbasov**  
*pedaqogika üzrə elmlər doktoru,*  
*professor, Əməkdar müəllim*

**Rəsmi opponentlər:**

**Ramiz İbrahim oğlu Əliyev**  
*psixologiya üzrə elmlər doktoru,*  
*professor, Əməkdar müəllim*

**Elza Əlipaşa qızı Mollayeva**  
*pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

**Aparıcı təşkilat:**

**Bakı Slavyan Universitetinin pedaqogika  
və psixologiya kafedrası**

Müdafiə « 24 » may 2016-cı il tarixdə saat \_\_\_\_ da Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD.02.061 dissertasiya Şurasının iclasında kiçik akt zalında keçiriləcəkdir.

**Ünvan:** Az- 1000, Bakı şəhəri, Ü.Hacıbəyov küçəsi, 68

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat « \_\_\_\_ » \_\_\_\_\_ 2016-cı ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya şurasının  
elmi katibi:

**K.R.Quliyeva**  
*pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,*  
*dosent*

## TƏDQİQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

**Tədqiqatın aktuallığı.** Ailə insanın həyatında çox mühüm yer tutur. Hər bir şəxs ailə şəraitində xoşbəxtlik tapır. Ailə cəmiyyətin də özəyi sayılır və onun himayəsindədir. Cəmiyyətdə ailənin rolu artır. Ailənin öz funksiyalarını həyata keçirməsi səviyyəsi həm ailə üzvlərinin ailədəki mövqeyindən və ailədaxili münasibətlərdən, həm də cəmiyyətin ailəyə münasibətindən xeyli dərəcədə asılıdır.

Ölkəmizdə ailənin təşəkkül tapıb formalaşması və inkişaf etməsi cəmiyyətdə özünü göstərən tarixi, demoqrafik, iqtisadi, hüquqi, geopolitik və başqa proseslərlə bilavasitə bağlıdır. Həmin amillər ailə münasibətlərinin ümumi vəziyyətinə, ailənin mənəvi, sosial və iqtisadi həyatına əsaslı şəkildə təsir edir. Dövlətimizin sosial müdafiə, xüsusən ailənin möhkəmlənməsi, uşaqların tərbiyə olunması və ailənin planlaşdırılması sahəsində yürütdüyü siyasət öz səmərəsini verir.

Ailəyə bir çox təriflər verirlər. Mənbələrdə göstəriləyi kimi, “Ailə sosiologiya baxımından evlənmək, ya da qohumluq xətti ilə gələn bir həyat birliyidir. Ailə sözü Qərbdə əsasən ana-ata və uşaqlar anlayışını verir. Şərq xalqlarında ailə daha çox eyni evdə yaşayan, ya da eyni nəsilədən gələn insanların cəminə deyilir”.

Validəylər övladına toy edərkən onun ailəsinin möhkəm, özünün xoşbəxt olmasını istəyirlər və buna çalışırlar. Lakin istər-istəməz uğursuzluqlar baş verir, ailələrin bir çoxu qürur hissi yaradırsa, ixtilafların hökm sürdüyü ailələr də vardır. Beləliklə, uğurlu və uğursuz ailələrə rast gəlinir. Uğurlu ailələrdə uşaqların, xüsusən yeniyetmələrin tərbiyəsi düzgün təşkil olunur, oğlan və qızlar Vətənin ləyaqətli övladları kimi fəal həyat mövqeyi tuturlar. Uğursuz ailənin uşaqlara, o cümlədən yeniyetmələrə təsiri mənfi olur. “Çətin” yeniyetmələr məhz belə ailələrdən meydana çıxır. Uğursuz ailənin yeniyetməyə mənfi təsirinin neytrallaşdırılması son dərəcə mühüm və təxirəsalınmaz bir vəzifə kimi qarşıda dayanır. Uğursuz ailənin yeniyetməyə mənfi təsirinin neytrallaşdırılmasının pedaqoji şərtlərinin müəyyənləşdirilməsi, uğursuz ailələrdə tərbiyənin prinsiplərinin rəhbər tutulması və tərbiyənin metodlarının düzgün tətbiqi, ilk tərbiyəçilər kimi ata və anaların ailədə öz vəzifələrini yerinə yetirmələri, uğursuz ailənin sosial-pedaqoji və psixoloji səciyyəsinin, həmçinin uğursuz ailədən olan yeniyetmənin səciyyəsinin müəyyənləşdirilməsi, ailədə tərbiyə işləri aparılarkən yeniyetmələrin fərdi, cinsi və yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması həqiqi vətəndaşın yetişməsinə kömək edərdi.

Problemin aktuallığı bir neçə səbəbdən irəli gəlir. Dövlətimiz,

cəmiyyət nikahın uğurlu, ailələrin möhkəm, uşaqların xoşbəxt olmalarına, tərbiyə işlərinin düzgün qurulmasına çalışır. Deməli, problemin aktuallığı ilk növbədə dövlət siyasətindən irəli gəlir. İkincisi, uğursuz ailənin yeniyetməyə mənfi təsirinin neytrallaşdırılması üzrə işin sistemini özündə ehtiva edən tədqiqat əsərləri kifayət qədər deyildir. Bu problem mövcud ədəbiyyatda özünün zəif ifadəsini tapıb. Üçüncüsü, valideynlər uğursuz ailənin yeniyetməyə mənfi təsirinin neytrallaşdırılması üzrə işi təşkil etməkdə çətinlik çəkirlər. Bu sahədə onlara kömək lazımdır. Bu tədqiqat həmin köməyi göstərə bilmək iqtidarındadır. Bundan başqa, ümumtəhsil məktəblərində valideynlərin pədaqoji maariflənməsini təşkil etməklə ailənin problemləri həll oluna bilər.

Tədqiqatın aktuallığı nəzərə alınaraq dissertasiya mövzusu aşağıdakı kimi müəyyənləşdirildi: “Uğursuz ailənin yeniyetməyə mənfi təsirinin neytrallaşdırılmasının pədaqoji şərtləri”.

**Tədqiqatın obyektı** - uğursuz ailənin yeniyetməyə mənfi təsirinin neytrallaşdırılması üzrə işdir.

**Tədqiqatın predmetini** – uğursuz ailənin yeniyetməyə mənfi təsirinin neytrallaşdırılmasının pədaqoji şərtləri təşkil edir.

**Tədqiqatın məqsədi** – uğursuz ailənin yeniyetməyə mənfi təsirinin neytrallaşdırılması üzrə işin başlıca şərtlərini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

**Tədqiqatın fərziyyəsi** – uğursuz ailənin yeniyetməyə mənfi təsirinin neytrallaşdırılması aşağıdakı hallarda mümkündür:

1. Uğursuz ailənin yeniyetməyə mənfi təsirinin neytrallaşdırılmasının şərtləri düzgün müəyyənləşdirərsə;
2. Uğursuz ailənin yeniyetməyə mənfi təsirinin neytrallaşdırılması üzrə işin sistemi işlənilib hazırlanarsa və uğurla tətbiq olunarsa;
3. Uğursuz ailənin yeniyetməyə mənfi təsirinin neytrallaşdırılması üzrə işdə tərbiyənin prinsiplərindən yerli-yerində və səmərəli istifadə olunarsa;
4. Uğursuz ailənin yeniyetməyə mənfi təsirinin neytrallaşdırılması üzrə işdə tərbiyənin metodları düzgün tətbiq olunarsa.

Tədqiqatın məqsədinə və işçi fərziyyəsinə əsasən aşağıdakı **vəzifələr** irəli sürülmüşdür:

1. Uğursuz ailənin sosial-psixoloji səciyyəsinə vermək;
2. Uğursuz ailələrdə sosial-psixoloji problemləri müəyyənləşdirmək;
3. Problem baxımından mövcud ədəbiyyatı öyrənmək və təhlil etmək;
4. Uğursuz ailədən olan yeniyetmənin səciyyəsinə vermək;

5. Həqiqi valideyn nüfuzunu yeniyetmənin düzgün tərbiyəsinin şərti kimi nəzərdən keçirmək;

6. Ailənin yeniyetməyə mənfi təsirinin neytrallaşdırılması üzrə işdə rəhbər tutulan prinsiplərə aydınlıq gətirmək;

7. Ailənin yeniyetməyə mənfi təsirinin neytrallaşdırılması üzrə işdə istifadə olunan metodları müəyyənləşdirmək;

8. Eksperimentin təşkili, aparılması və nəticələri barədə təsəvvür yaratmaq.

**Tədqiqatın metodoloji əsasını** pedaqoji fakt, hadisə və proseslərin dərk olunması və dəyişdirilməsi məqsədilə tətbiq olunan nəzəri müddəaların, metod və vasitələrin məcmusu təşkil edir.

Araşdırmaların gedişində aşağıdakı **tədqiqat metodlarından** istifadə edilmişdir: nəzəri təhlil və tərkib; pedaqoji müşahidə; pedaqoji müsahibə; sənədlərin öyrənilməsi; riyazi-statistik metodlar; pedaqoji eksperiment.

#### **Tədqiqatın elmi yeniliyi:**

1. Uğursuz ailənin yeniyetməyə mənfi təsirinin neytrallaşdırılmasının pedaqoji şərtləri müəyyənləşdirilib.

2. Uğursuz ailənin sosial-psixoloji səciyyəsi verilib.

3. Uğursuz ailədən olan yeniyetmənin səciyyəsi öz ifadəsini tapıb.

4. Ailənin yeniyetməyə mənfi təsirinin neytrallaşdırılması üzrə işdə rəhbər tutulan prinsiplər müəyyənləşdirilib.

5. Ailənin yeniyetməyə mənfi təsirinin neytrallaşdırılması üzrə işdə istifadə olunan metodlara münasibət bildirilib.

**Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti** ondan ibarətdir ki, problemlə bağlı yaradılmış iş sistemi, əsas elmi ideyalar, tədqiqatın nəticələri uğursuz ailənin yeniyetməyə mənfi təsirini neytrallaşdırmaqda valideynlərə öz köməyini göstərəcəkdir.

**Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyətini** bunda görmək olar ki, uğursuz ailənin yeniyetməyə mənfi təsirinin səmərəli şəkildə neytrallaşdırılması mexanizmlərinə və şərtlərinə aydınlıq gətirilmişdir. Əsərdə irəli sürülən elmi ideyalar pedaqogika nəzəriyyəsini yeni ideyalarla zənginləşdirəcək, uğursuz ailənin yeniyetməyə mənfi təsirinin neytrallaşdırılması işinin elmi əsaslar üzərində qurulmasını təmin edəcəkdir.

**Tədqiqatın etibarlılığı.** Alınan nəticələrin etibarlılığına tədqiqatın metodoloji əsası, tədqiqatın predmetinə, məqsəd və vəzifələrinə əsasən seçilmiş tədqiqat metodları kompleksi, tədqiq olunan prosesləri keyfiyyətə səciyyələndirmək məqsədilə zəruri sayılan empirik materialların müəyyənləşdirilməsi, toplanmış materialların təhlili təminat verir.

### **Müdafiyyə aşağıdakı müddəalar çıxarılır:**

1. Uğursuz ailənin yeniyetməyə mənfi təsirinin neytrallaşdırılmasının pedaqoji şərtləri.
2. Uğursuz ailənin yeniyetməyə mənfi təsirinin neytrallaşdırılması üzrə işin sistemi.
3. Uğursuz ailənin sosial-psixoloji problemləri.
4. Uğursuz ailədən olan yeniyetmənin problemləri.

**Tədqiqatın nəticələrinin tətbiqi.** Dissertasiyada nəzərdən keçirilən problemlə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının məsləhət bildiyi jurnallarda 8 və xarici ölkədə 1 məqalə nəşr olunmuşdur. İddiaçı, həmçinin beynəlxalq və respublika elmi konfranslarında məruzələrlə çıxış etmiş, məruzələrin tezisləri (2 tezis) nəşr olunmuşdur.

**Dissertasiyanın quruluşu.** Dissertasiya girişdən, 9 yarımfəsli özündə birləşdirən iki fəsildən, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

## **TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU**

Girişdə problemin aktuallığı əsaslandırılmış, onun işlənmə səviyyəsi, tədqiqatın obyekt, predmeti, məqsəd və vəzifələri, fərziyyəsi, metodoloji əsasları, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, müdafiyyə çıxarılan müddəalar öz əksini tapmışdır.

**I fəsil “Uğursuz ailə yeniyetmə davranışının deformasiyasının amili kimi”** adlanır. Fəslin birinci yarımfaslində **“Uğursuz ailənin sosial-pedaqoji səcyyəsi”** nəzərdən keçirilir. Qeyd olunur ki, sağlam ailə sağlam mühit deməkdir. Uğursuz ailə cəmiyyətdə və nəsilə narahatlıq doğurur. Bəşər cəmiyyəti mövcud olandan ta bu günə qədər uğurlu, uğursuz ailə problemi olub və olacaqdır. Uğursuz taleli ailələr haqqında zaman-zaman fikirlər söylənilmiş, müzakirələr aparılmış, nəticələr çıxarılmışdır. Lakin uğursuz ailələrin mənəviyyatında, yaşayış tərzində saysız-hesabsız ziddiyyətlər yoluna qoyula bilməmişdir.

Ailənin psixoloji iqlimi son dərəcə böyük tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyır. Ailədə psixoloji durum nə qədər yüksək olarsa, uşaqlar bir o qədər inamlı böyüyə bilirlər. Ailədə gedən deformasiyalar pedaqoq və psixoloqları daha çox düşündürür. Bu çətin və mürəkkəb problemin həllində A. Ereyd, E. Erikson, Ə.Ə. Əlizadə, A.N. Abbasov, H.Ə. Əlizadə, R.İ. Əliyev, K. Xorni kimi alimlərin fikri və mülahizələri xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Onlar uğursuz ailə probleminə, xüsusən şagirdlərin

təhsilinə dair əlverişli, təsirli, müasir metodologiyalardan səmərəli istifadə üsullarını araşdırmış və önəmli tövsiyələr hazırlanmışlar.

Ailədə özünütərbiyə ən ümdə amil kimi səciyyələndirilməlidir. Bu sahədə Z.İ. Qaralov, Y.Ş. Kərimov, N.M. Kazımov, L.Ş. Əmrahlı, S. Heydərlı, O. Kernbeq, A.H. Maslov, L. Rezayı və başqa nüfuzlu alimlərin tədqiqatlarına istinad etmək lazımdır. Bu alimlər ailə həyatının etikasını və psixologiyasına dair qiymətli fikirlər irəli sürüblər.

Fəslin ikinci yarıməslı **“Uğursuz ailələrdə sosial-psixoloji problemlər”** adlanır. Bu yarıməslılda uğursuz ailələrdə baş verən sosial-psixoloji problemlər təhlil olunur. Mütəxəssislərin fikrincə, hazırda dünya əhalisinin 25 faizindən çoxu bu ağır həyatı bələdan əziyyət çəkirlər. Uğursuz ailə hər hansı cəmiyyətin sinir sistemini zəhərləyir.

Uğursuz ailələrdə böyüyən uşaqların az bir qismi sakit həyat tərzi keçirmişdir. Uğursuz insan həyatı olan cəmiyyət həmişə zərər çəkir. Stalinin qəzəb, nifrət qılıncı ilə milyonlarla baş kəsilib. Dünya natamam, ağılsız fərdlərin əlində əsir olub. Hazırda dünyada 350 milyon insan depressiyadadır. Bu qədər insan psixi pozuntulardan əziyyət çəkir. Depressiyalar hər il 1 milyona yaxın insanı ölümə sürükləyir. Psixi pozuntular təkcə insanın sinir sisteminin zədələnməsi ilə kifayətlənmir. Fiziki və psixoloji problemlər doğuran fəsadlar insan həyatı üçün daha qorxulu xəstəliklər törədir. Yeniyetmələrin fiziki cəhətdən çevik, əqidəli, ədalətli, mərə, təfəkkürlü böyüməsi onların sinir sistemlərinin pozulmamasından çox asılıdır.

Hər bir ailədə qarşılıqlı hörmət, qayğı, nəzarət prinsipləri normal olmalıdır. Bunsuz sağlam psixoloji ailə iqlimindən danışmaq qeyri-mümkündür. Dünya psixoloqları uğurlu və uğursuz ailələrdə ər və arvadın bir-birinə münasibətlərini, uşaq və yeniyetmələr arasında olan ünsiyyətləri araşdırarkən maraqlı, cəlbədicı faktlarla rastlaşıblar. Uğurlu ailələrdə öz həyatlarından razı olan ər və arvad tənqidi münasibətlərdə son dərəcə səmimi olurlar. Öncə özlərini tənqid edirlər. Məsələn, ər arvadının, nöqsanını açıq şəkildə bildirmir. Hər şeyi açıb ağartmır, hər kiçik məsələni şışirtmir. Qadın da ailə etikasını gözləyir.

Yarıməslılda əsaslandırılır ki, bir yeniyetmə və gəncin taleyi onların təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olan valideyndən çox asılıdır. Ata-ana-müəllim və geniş mənada sağlam cəmiyyət uğurlu, uğursuz talelərlə üzləşən yeniyetmələrə böyük insani qayğı göstərməlidirlər. Uşaqların kobud rəftarı qarşısında həm ata-ana, həm də pedaqoji kollektiv dözümlülük göstərməlidir. Uşağa məhəbbət bəsləmək, onları doğru yola çəkmək yaxşı nəticə verər.

Fəslin üçüncü yarıməslı **“Problem baxımından mövcud ədəbiyyatın**

***öyrənilməsi və təhlili***” adlanır. İlk növbədə dövlət sənədləri və qanunvericilik aktları - “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası”, “Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi”, “Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi” və s. nəzərdən keçirildi. “Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi” ölkəmizdə ailə münasibətlərini tənzimləyən əsas hüquqi aktdır. Qanunun tələbinə görə, ailə münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi kişi ilə qadının nikahının könüllü olmasına, ər-arvadın hüquq bərabərliyinə, ailədə xili məsələlərin tərəflərin qarşılıqlı razılığı ilə həllinə, uşaqların ailə tərbiyəsinin yüksək səviyyədə həyata keçirilməsinə, onların rifahı və inkişafına qayğı göstərilməsinə, ailənin azyaşlı və əmək qabiliyyəti olmayan üzvlərinin hüquq və mənafeələrinin müdafiəsinə doğru istiqamətlənir.

Bir sıra dissertasiya əsərləri və bəzi dissertasiyaların avtoreferatları ilə tanış olduq. A.N.Abbasovun “VIII-X sinif şagirdlərinin hüquq tərbiyəsində məktəb, ailə və ictimaiyyətin əlbir işi” mövzusunda namizədlik (1987) və “Məktəbliləri ailə həyatına hazırlamağın nəzəriyyəsi və təcrübəsi” mövzusunda doktorluq (1995) dissertasiyaları nəzərdən keçirdiyimiz problem baxımından diqqəti cəlb edir. S.H.Həsənovanın, F.M. Allahverdiyevanın, Fəhim Huşəng Nurməhəmməd oğlu Dadaşzadə K.M. Şiriyevanın tədqiqatları da tərəfimizdən araşdırılmışdır. Respublikada ailə tərbiyəsi problemlərinə bir çox pedaqoqların əsərlərində rast gəlinir. Lakin bu problem daha çox M.Ə. Muradxanov, Ə.Ə. Əlizadə, Y.R. Talıbov, Ə.Ş. Həşimov, Ə.Ə. Ağayev, A.N. Abbasov, S.M. Quliyev, X.Q. Fətəliyev və b. alimlərin tədqiqat obyektinə olmuşdur. Professorlar Ə.Ə. Əlizadə və A.N. Abbasovun “Ailə” (elmi-kütləvi nəşr); M.Ə. Muradxanovun “Ailədə uşağın əmək tərbiyəsi” kitabları dissertasiyada nəzərdən keçirdiyimiz problem baxımından material verir.

Vaxtilə nəşr olunmuş, ümumtəhsil məktəblərinin IX, sonradan X siniflərində tədris olunan “Ailə” dərslisi, “Ailə həyatının etika və psixologiyası”, “Ailə həyatının etika və psixologiyası üzrə müntəxəbat” dərsləri; habelə hazırda humanitar yönümlü kolleclərdə və Gəncə Dövlət Universitetinin magistratura pilləsində keçilən “Milli əxlaq və ailə etikası” dərslisi də dissertasiyada nəzərdən keçirdiyimiz problem baxımından maraqlıdır.

Dissertasiyanın birinci fəslinin ***“Uğursuz ailədən olan yeniyetmənin səciyyəsi”*** adlandırılan dördüncü yarım fəslə aşağıdakı məsələləri əhatə edir: Yeniyetməlik yaşı dövrü, adətən 11-12 yaşlardan başlayaraq, 16-17 yaşlara qədər davam edir. Bu yaş dövrü intensiv psixoloji və fiziki dəyişikliklərlə, orqanizmin coşqun fizioloji yenidənqurulması ilə səciyyələnir və valideynlərin həyəcan keçirmələri ilə müşayiət olunur. Bəzi

valideynlər gileylənirlər: V-VI siniflərə qədər uşaqlar elə sakit, elə sözbəxan idilər ki. Birdən-birə hər şey dəyişdi, hövsələli uşaq səbirsiz olub, dərslərində səyli olan uşaq indi tənbellik edir, kobuddur.

Bu yaş mərhələsini uşaqlıqdan gəncliyə keçid dövrü də adlandırırlar. Yeniyetməlik yaşında uşağın ictimai fəallığı yüksəlir, o özünü dərk edir, şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı münasibətlərdə özünü təsdiqləyir. Müstəqilliyə, təşəbbüskarlığa can atır, özünü sınamaq, fərqlənmək, böyüdüynü (böyüklüyünü) göstərmək üçün hətta gücü çatmayan işlərə belə girişir. Yeniyetməlik elə bir yaş dövrüdür ki, həm valideyn, həm də uşağın özü üçün sınaqdır. Yeniyetmə artıq uşaq deyil, o həm də böyük deyil. Lakin artıq ətrafda baş verənlərə münasibətdə öz rəyi, öz mövqeyi var. O, həyatının ən ağır çağına – keçid dövrünə qədəm qoyub. Bəzilərinə bu yaş dövrü asan və ağrısız ötüşür, bəzilərinə isə, onlar böyüyüb yaşa dolanda da həmin dövr barədə ağrılı halda danışırlar.

Bu yaşa xas bir sıra xüsusiyyətlər mövcuddur. Valideyn – ailədə, müəllim – məktəbdə uşaqların davranışına rəhbərliyi həyata keçirməli, yaşın xüsusiyyətlərini hesaba almaqla onlarla davranmalı, rəftar etməli, təlim əməyini qurmalıdır. Yeniyetmədə tez böyüməyə və inkişaf etməyə başlayır. Yeniyetmənin fiziki inkişafından ötrü tez boyatma səciyyəvidir. Kiçik məktəbli yaşı dövründə uşaq ildə 4-5 sm boy atırsa, yeniyetməlikdə bu göstərici 6-7 sm olur. Onun skeletinə böyüməsi əzələ toxumasının inkişafından daha sürətli gedir. Ürəyin və ağ ciyərlərin həcmi birdən-birə böyüyür, böyüyən orqanizmin oksigenlə təminatı üçün tənəffüsün dərinliyi artır. Qan damarı sisteminin inkişafı da özünəməxsusluğu ilə seçilir. Belə ki, qan damarlarının uzunluğu artdığı halda, arteriyada dəyişiklik baş vermir. Nəticədə ürəyin yükü artır. Yeniyetmənin ətraf orqanları xüsusilə sürətlə inkişaf edir.

Yeniyetmədə həyəcan, aqressivlik və problem doğuran davranış tərzii özünü göstərir. Bütün bunlar böyüklərlə münasibətlərdə anlaşılmaqlar və ixtilaflar doğurur. Riskə və aqressiyaya meyillik özünü təsdiqetmənin priyomları kimi nəzərdən keçirilə bilər. Bunun nəticəsində yetkinlik yaşına çatmamışlar tərəfindən törədilən cinayətlər artır.

Yeniyetməni böyüklərdən fərqləndirən yenidənəşkilin formalaşdırılması prosesi tədricən baş verir və eyni bərabərli baş verməyə də bilər, nəticədə yeniyetmədə eyni zamanda həm “uşaq”, həm də “böyük” mövcud olur.

Yeniyetmə üçün təhsil başlıca və mühüm vəzifə olmaq baxımından öz əhəmiyyətini itirir. Psixoloqların qeyd etdikləri kimi, bu yaşda yaşadlarla ünsiyyət aparıcı fəaliyyət kimi özünü göstərir. Mücərrəd, nəzəri təfəkkürün formalaşması səbəbindən əqli fəaliyyətin məhsuldarlığı aşağı

düşür. Başqa sözlə, konkret təfəkkür öz yerini məntiqi təfəkkürə verir. Yeniyetmə üçün yeni olan məntiqi təfəkkür mexanizmi məhz tənqidiliyin artması nəticəsində yaranır. O (yeniyyətə), daha böyüklərin hər sözünü dərhal qəbul etmir, sübut və əsaslandırma tələb edir.

Yeniyyətə ona görə “çətin” olur ki, o, inkişafın başlıca vəzifələrini həyata keçirmək üçün özündə qüvvə tapa bilmir. Onun problemləri heç də 10-12 yaşlarında baş qaldırmır. Yeniyetmə bu yükü uşaqlıq illərində uzun müddət çiyinlərində daşmışdır. İndi yeniyyətə yaşına çatmışdır. Həmin problemlər onu ağrıdır, onlardan yaxa qurtarmaq, uşaqlığını əlindən alanlarla mübarizə aparmaq istəyir.

Yeniyyətə ailədən kənarda ona görə dolanır ki, özünün qeyri-müəyyən gələcəyi ilə üz-üzə gəlib, öz həyatını qurmaq barədə düşünsün. Bunun üçün o özünə aşağıdakı sualları verməlidir: Mən kiməm? Mən hara gedirəm? Mən kiminləyəm, niyə? Gənclik yaşı dövründən fərqli olaraq, bu suallar intellektuallıqla, cavabları şüurlu tapmaq yolu ilə həll olunmur. Yeniyetmə şəxsiyyətinin təşəkkülü emosional-hiss əsasda, konkret həyati vəziyyətləri yaşamaqla reallaşır. Yarımfəsildə bununla bağlı valideynlərə tövsiyələr verilir.

**“Uğursuz ailənin yeniyyətməyə mənfi təsirinin neytrallaşdırılması üzrə təcrübi-eksperimental iş”** dissertasiyanın **ikinci fəslidir**. Fəslin birinci yarımfəsli **“Ata-analar ilk tərbiyəçilər kimi”** adlanır. Bu yarımfəsildə aşağıdakı məlumatlarla tanış olmaq mümkündür. Uşaqların tərbiyəsi kimi mühüm vəzifə ilk növbədə valideynlərin üzərinə düşür. Ləyaqətli vətəndaşların yetişdirilməsində ailə mühüm rol oynayır. Ata-analar ilk tərbiyəçidir. Dövlətin möhkəm olması üçün ailələr möhkəm olmalıdır. Ailəni quran və rəhbərlik edən şəxslərin üzərinə düşən vəzifədən daha vacibi yoxdur. İnsanlara tapşırılmış işlərdən heç biri, ata-anaların gördüyü iş kimi ciddi və böyük iz qoyan nəticələr vermir.

Ata-anaların öz övladları ilə apardıqları işlərlə yanaşı məktəblər və ictimai təşkilatlar da bu sahədə öz köməklərini göstərməlidir. Bakı şəhərinin 18 nömrəli məktəbində valideynlərin pedaqoji maariflənməsi məqsədilə təşkil olunmuş tədbirdə mühazirəçi öz çıxışında diqqət mərkəzinə aşağıdakı fikirləri gətirmişdir: ailədə körpə doğulur. Uşaq öz varlığı ilə ata-analarına sonsuz sevinc gətirir, ailənin həyatını mənalı edir, ər-arvadın məsuliyyətini artırır, onların qarşısında yeni vəzifələr qoyur: ata-ana vəzifələri, valideynlik vəzifələri.

Şagirdlərin valideynləri də, öz növbələrində yeniyyətmələrlə tərbiyə işləri apararkən onlara aşağıdakı məlumatı vermişlər: atalarımız tarixən ailədə uşağın rolunu yüksək qiymətləndirmişlər. Ailə həyatı üçün övlad –

oğul, qız o qədər önəmlidir ki, hətta bir çox ailələr məhz uşağın olmaması, doğulmaması səbəbindən dağılırlar. Hətta bəzən ər-arvad münasibətləri normal olduğu, onlar bir-birinə bağlı olduqları, bir-birini sevdikləri hallarda uşaq həsrəti səbəbindən nikahlarını pozdurlar.

Yeniyyətlərin həm də ailə, uşaqların tərbiyəsi və s. barədə qanunlarımızda və qanunvericilik aktlarında, Ailə Məcəlləsində öz əksini tapmış maddələrlə tanış edilmələri də onların tərbiyəsinə müsbət təsir göstərir. Onlar öyrənirlər ki, Azərbaycan Respublikasının qanunlarında, qanunvericilik aktlarında nikah, ailə, ailə hüququ, ər-arvadın hüquq və vəzifələri, valideynlərin uşaqlarla bağlı vəzifələri diqqət mərkəzinə gətirilir. Uşaqların təlim-tərbiyəsi, sağlam böyüdülməsi kimi mühüm vəzifələrə önəm verilir.

Yarımfəsildə belə nəticəyə gəlinir ki, ailə tərbiyəsinin düzgün qurulması, uşaqlar, o cümlədən yeniyyətlər arasında aparılan izahat işləri, söhbətlər həm onların tərbiyəsini yaxşılaşdırır, həm də onları gələcək müstəqil həyata hazırlayır, onlarda fəal həyat mövqeyi formalaşdırır.

Fəslin ikinci yarımfəslə ***“Həqiqi valideyn nüfuzu yeniyyətin düzgün tərbiyəsinin şərti kimi”*** adlanır. Hörmət və nüfuz malik olmaq tərbiyə işində mühüm məsələdir. Aparılan tərbiyə işinin səmərəliliyini artırır. Bəs bu hörmət və nüfuz necə qazanmaq olar? Tərbiyə təcrübəsinə yiyələnməklə, uşaqları, yeniyyətlərin fərdi xüsusiyyətlərinə bələd olaraq, həmin xüsusiyyətlərə uyğun onlara yanaşmaqla, söhbət edərkən, övladlarına tapşırıq, göstəriş verərkən, tələb irəli sürərkən onların imkanlarını və xüsusən əhvallarını nəzərə almaqla, ədalətli, humanist, səmimi, mehriban, qayğıkeş, eyni zamanda ciddi olmaqla, uşaqlar arasında fərq qoymamaqla, lazım gələndə övladlarının arzu və istəklərinə əməl etməklə, təşəbbüslərini boğmamaqla, müstəqilliklərinə meydan açmaqla.

Bəzi ata-analar yeniyyətə oğlan və qızlarını intizama alışdırmaq, dediklərinə əməl etmələri üçün onlara təzyiq göstərir, səslərini qaldırır, hədsiz sərt olurlar. Bəziləri isə, uşağa xoş gəlmək üçün lazım gəldi-gəlmədi onun istəklərini yerinə yetirir, onun üçün qayğısız həyat şəraiti yaradır, hər cür şıltaqlıqlarına dözürlər. Bununla bir tərəfdən övladlarını çox sevdini həm onun özünə, həm də ətrafdakılara nümayiş etdirərək fərəh hissi keçirir, digər tərəfdən, uşağın ona sözsüz qulaq asmasını, itaət göstərməsini tələb edir, nüfuz qazanmaq istəyir. Bu, təbii ki, düzgün yol deyil.

Tərbiyə zamanı lazım gəldi-gəlmədi uşağa, yeniyyətə güzəştə getmək, yaxud onlara təzyiq göstərmək, hədələmək və qorxutmaq süni yolla nüfuz qazanmaq deməkdir. Mütəfəkkirlər, aqillər və pedaqoqlar bu kimi halları zaman-zaman pisləmişlər

Yarımfəsildə problemlə bağlı valideynlər və yeniyyətlər arasında

sorğu aparılmış, nəticələr ümumiləşdirilmişdir.

Fəslin üçüncü yarımfasli ***"Ailənin yeniyetməyə mənfi təsirinin neytrallaşdırılması üzrə işdə rəhbər tutulan prinsiplər"*** adlandırılmışdır. Ailə, valideynlər, ailənin digər yaşlı üzvləri, adətən uşaqlara – oğlan və qızlara qayğı və nəvazilə yaşayır, onların sağlam və bəxtiyar böyümələrinə çalışır, təlim və tərbiyəsi ilə məşğul olurlar. Lakin elə ailələr, ata-analar da vardır ki, onlar səriştəsizlik, təcrübələrinin az olması səbəbindən tərbiyə işlərində nöqsanlara yol verirlər. Bəzi ailələrin isə, uşaqlarla təsiri arzuolunmazdır. Çox vaxt ailənin laqeydliyi, uşaqların taleyinə biganəlik yeniyetməlik yaş dövründə baş verir.

Ailənin yeniyetməyə mənfi təsirinin neytrallaşdırılması üçün hansı yollar, tədbirlər səmərəli ola bilər? Bu sahədə valideynlərin pedaqoji maariflənməsi köməyə gəlir. Pedaqoji maariflənmə zamanı ata-analara pedaqoji prosesin prinsipləri barədə məlumat vermək, onlarda belə nikbin inam formalaşdırmaq lazımdır ki, ailədə tərbiyə işləri apararkən həmin prinsiplərdən bəhrələnmək faydalıdır.

Tədqiqatda ailənin yeniyetməyə mənfi təsirinin neytrallaşdırılması üzrə işdə rəhbər tutulan prinsiplərə diqqət yetirilir. İlk növbədə “prinsip”, daha sonra “tərbiyənin prinsipləri” sözünün mahiyyətinə aydınlıq gətirilir. Bu barədə dissertasiyadan məlumat almaq olar.

Ata-anaların ailə tərbiyəsində tərbiyənin prinsiplərindən yerli-yerində istifadə etmələri məqsədəuyğundur və övladlarının taleyini düşünənlər bu məsələni diqqət mərkəzində saxlayır və səmərəli nəticələr qazanırlar. Ailənin yeniyetməyə mənfi təsirini neytrallaşdırmaq üçün ilk növbədə ər-arvad, başqa sözlə ata-ana arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin hansı səbəblərdən xoşagəlməz hala gəldiyi araşdırılmalı, qarşılıqlı münasibətlərdəki müsbət və mənfi təzahürlər diqqətlə nəzərdən keçirilməli və ailəyə konkret kömək göstərilməlidir. İkinci əsas məsələ - uşaqların, o cümlədən yeniyetmələrin ailə tərbiyəsindəki müsbət və mənfi hallar araşdırılmalıdır. Valideynlərin tərbiyə işlərini səmərəli qurması üçün deyə onlara məsləhət bilinməlidir ki, pedaqoji prosesin təcrübədə özünü doğrultmuş prinsiplərindən geniş şəkildə və sıx vəhdətdə bəhrələnsinlər. Yarımfasildə ailə tərbiyəsində tərbiyənin hansı prinsiplərindən istifadə olunması da geniş şəkildə izah edilmişdir.

İkinci fəslin dördüncü yarımfasli ***"Ailənin yeniyetməyə mənfi təsirinin neytrallaşdırılması üzrə işdə istifadə olunan metodlar"*** adlanır.

Ailədə uşaq və yeniyetmələrin nümunəvi davranışına, düzgün rəftar və ünsiyyət bacarığına malik olmaq üçün tətbiq olunacaq metodlara bələd olmaq və onlardan yerli-yerində istifadə etmək lazımdır. Tərbiyənin bir sıra metodları vardır, təcrübəli valideynlər yeniyetmələrlə işdə onlardan

bacarıqla istifadə edirlər.

Valideynlər iclasında, yaxud ata-anaların pedaqoji maariflənməsi məqsədilə ümumi təhsil məktəblərində təşkil olunan valideyn universitetlərində yeri gəldikcə onları yuxarıda diqqət mərkəzinə gətirdiyimiz təsnifatlarla tanış etmək faydalıdır. Bu, onların pedaqoji maariflənməsi, pedaqoji savada malik olmalarına və ailədə tərbiyə təcrübəsinə yiyələnmələrinə kömək göstərir.

Valideyn tərbiyə zamanı yeniyetmədə özünütərbiyəyə həvəs və maraq oyatmalıdır. Tədqiqatdan görünür ki, yeniyetmələrlə tərbiyə işləri necə gəldi aparıla bilməz. Valideynlər şüura, ağıla, idraka təsir göstərən metodlara; fəaliyyəti təşkil edən və mənəvi davranışı formalaşdıran metodlara; yeniyetmələrin hiss və münasibətlərini stimullaşdıran metodlara; nümunə metoduna; tərbiyədə nəzarət, özünənəzarət və özünüqiyəmətləndirmə metodlarına yaxından bələd olmalıdırlar.

Tərbiyə prosesində şüura, ağıla, idraka təsir etmək üçün inandırmanın söhbət, başa salma, nəsihət, diləutma, xəbərdarlıq, tövsiyə, öyüd və s. kimi növlərindən; fəaliyyəti təşkil etmək və mənəvi davranışı formalaşdırmaq məqsədilə alışdırmanın rejim, tapşırıq, pedaqoji tələb, tərbiyəvi vəziyyətin yaradılması, əmək işlərinə cəlbətmə və s. növlərindən; yeniyetmələrin hiss və münasibətlərini stimullaşdırmaq üçün rəğbətləndirmənin tərif, bəyənmə, kinoya, gəzintiye, konsertə, parka, muzeyə aparmaq; təqdir, xoş sözlərlə dindirmək, xoş üzlə və təbəssümlə dinləmək və söhbət aparmaq, hədiyyə vermək, mükafatlandırmaq, cəzalandırmanın qınaq, danlaq, töhmət, bəyənməmək, incimək, yeniyetmə ilə birlikdə nəzərdə tutulan tədbirdən imtina etmək və s. kimi növlərindən faydalanmalıdırlar.

Dissertasiyanın ikinci fəslinin beşinci yarımfəslə ***“Eksperimentin təşkili, aparılması və nəticələri”*** adlanır. Burada eksperimentin mərhələlərinə aydınlıq gətirilmişdir.

Eksperimental ailələrdə məqsədyönlü, sistemli, fasiləsiz işlər həyata keçirir, yeri gəldikcə həmin ailələrdən olan valideynlərlə məsləhətləşmələr aparırdıq. Göstərdiyimiz kömək eksperimental ailələrdə yeniyetmələrin daha da yaxşı tərbiyə olunmasına, davranış və rəftar təcrübəsinin zənginləşməsinə, son nəticədə tərbiyənin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə istiqamətlənmişdi. Vaxtaşırı həmin yeniyetmələr müşahidə olunur, valideynlər və yeniyetmələrlə söhbətlər, sorğular, müsahibələr keçirilirdi.

Dəyişikliklərdən xəbər tutmaq üçün eksperimentin birinci mərhələsində valideynlərinə verilən suallarla bir daha eksperimental və kontrol ailələrdən olan valideynlərə müraciət etdik. Alınan nəticələri cədvəl 1-də əks etdiririk:

**Valideynlərin ailədə uşaqların tərbiyəsi məsələləri və ailə problemlərinə dair məlumatlılıq səviyyəsini əks etdirən göstəricilər**

Cədvəl 1.

| Sıra № | Bizi maraqlandıran məsələlər                                                                       | Səviyyələr                |        |                   |        |                          |        |
|--------|----------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------|--------|-------------------|--------|--------------------------|--------|
|        |                                                                                                    | Qənaətləndirici (nəfərlə) |        | Natamam (nəfərlə) |        | Düzgün olmayan (nəfərlə) |        |
|        |                                                                                                    | Eks.                      | Kontr. | Eks.              | Kontr. | Eks.                     | Kontr. |
| 1      | Sizcə, ailədə uşaqların tərbiyəsi ilə kim məşğul olmalıdır? Ata, ana, yaxud ailənin digər üzvləri? | 23                        | 14     | 12                | 16     | 3                        | 9      |
| 2      | Ailəni nə üçün cəmiyyətin özəyi hesab edirlər?                                                     | 32                        | 24     | 5                 | 8      | 1                        | 7      |
| 3      | Ölkəmizdə ailə münasibətlərini tənzimləyən hansı hüquqi akt mövcuddur?                             | 26                        | 19     | 12                | 15     | 0                        | 5      |
| 4      | Azərbaycanda ailə, qadın və uşaq hüquqlarının müdafiəsi ilə məşğul olan hansı komitə mövcuddur?    | 30                        | 20     | 6                 | 10     | 2                        | 9      |
| 5      | Ölkəmizdə Ailə günü nə zaman qeyd olunur?                                                          | 32                        | 23     | -                 | -      | 6                        | 16     |
| 6      | Ailə gününün təsis edilməsi hansı zərurətdən meydana gəlmişdir?                                    | 25                        | 18     | 8                 | 13     | 5                        | 8      |
| 7      | Ailənin başçısı kim olmalıdır?                                                                     | 27                        | 15     | 9                 | 13     | 2                        | 11     |

Qeyd: Sorğuya eksperimental ailələrdən 38, kontrol ailələrdən 39 valideyn cəlb edilmişdir.

Cədvəldən görünür ki, məqsədyönlü, sistemli və ardıcıl iş öz səmərəsini vermişdir. Nəticədə eksperimental ailələrin göstəriciləri kontrol ailələrlə müqayisədə xeyli artmışdır. Belə ki, birinci suala (“Sizcə, ailədə uşaqların tərbiyəsi ilə kim məşğul olmalıdır? Ata, ana, yaxud ailənin digər üzvləri?”) eksperimental ailənin 38 nəfər valideynindən 23 nəfəri – qənaətləndirici; 12 nəfəri – natamam və yalnız 3 nəfəri qənaətləndirici olmayan səviyyədə cavab vermişdirsə, kontrol ailələrdən olan valideynlərindən 14 nəfərindən – qənaətləndirici; 16 nəfərindən – natamam səviyyədə cavab alınmış, 9 nəfərin cavabı bizi təmin etməmişdir.

Beşinci suala (“Ölkəmizdə Ailə günü nə zaman qeyd olunur?”) alınan cavablar göstərdi ki, eksperimental qrupdakı valideynlərin 32 nəfəri qənaətləndirici, 6 nəfəri isə natamam cavablar vermişlər. Kontrol qruplardakı göstərici isə belə idi: qənaətləndirici: 23 nəfər; düzgün olmayan cavab: 16.

Digər göstəricilər barədə də belə mühakimə yürütmək mümkündür.

Eksperimentin üçüncü - yoxlayıcı mərhələsində valideynlərlə bir daha sorğu aparıldı. Nəticələr cədvəl 2-də öz əksini tapmışdır:

**Valideynlərin ailədə uşaqların tərbiyəsi məsələləri və ailə problemlərinə dair məlumatlılıq səviyyəsini əks etdirən göstəricilər**

**Cədvəl 2.**

| Sıra № | Bizi maraqlandıran məsələlər                                                                                    | Səviyyələr       |        |                |        |                 |        |
|--------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------|--------|----------------|--------|-----------------|--------|
|        |                                                                                                                 | Yüksək (nəfərlə) |        | Orta (nəfərlə) |        | Aşağı (nəfərlə) |        |
|        |                                                                                                                 | Eks.             | Kontr. | Eks.           | Kontr. | Eks.            | Kontr. |
| 1      | Tərbiyənin keyfiyyəti dedikdə, bunu necə başa düşürsünüz?                                                       | 21               | 15     | 9              | 11     | 8               | 13     |
| 2      | Tərbiyə prinsipi dedikdə nə başa düşürsünüz?                                                                    | 29               | 20     | 5              | 10     | 4               | 9      |
| 3      | Tərbiyənin keyfiyyətinin idarə olunması nə deməkdir?                                                            | 24               | 17     | 8              | 15     | 6               | 7      |
| 4      | Hörmət və tələbkarlıq prinsipi hansı məsələləri özündə birləşdirir, başqa sözlə, onun məzmununa nələr daxildir? | 33               | 25     | 2              | 8      | 3               | 6      |
| 5      | Tələblərdə vahidlik nədir?                                                                                      | 30               | 27     | 8              | 7      | 0               | 5      |
| 6      | Tərbiyə prinsiplərinin hansı üstünlükləri vardır?                                                               | 23               | 13     | 12             | 17     | 3               | 9      |
| 7      | Tərbiyədə sistemlilik, ardıcılıq və fasiləsizlik dedikdə nə başa düşülməlidir?                                  | 29               | 22     | 7              | 12     | 2               | 5      |
| 8.     | Sizcə, tərbiyəliliyin meyarlarına nələr daxildir?                                                               | 23               | 18     | 11             | 11     | 4               | 10     |

Qeyd: Sorğuya eksperimental ailələrdən 38, kontrol ailələrdən 39 valideyn cəlb edilmişdir.

Cədvəldən göründüyü kimi, birinci, yəni “Tərbiyənin keyfiyyəti dedikdə, bunu necə başa düşürsünüz?” sualına eksperimental qruplardakı valideynlərin 21 nəfəri – lazımı səviyyədə, 9 nəfəri – orta və 8 nəfəri qeyri-tam cavab vermişdirsə, kontrol qruplardakı valideynlərin 15 nəfəri – qənaətləndirici, 11 nəfəri – orta və 13 nəfəri qeyri-tam cavab vermişdir.

Həmçinin, üçüncü suala (“Tərbiyənin keyfiyyətinin idarə olunması nə deməkdir?”) eksperimental qruplardakı valideynlərin 24 nəfəri – qənaətləndirici, 8 nəfəri – orta və 6 nəfəri qeyri-tam cavab vermişdirsə, kontrol qruplardakı valideynlərin 17 nəfəri – lazımınca, 15 nəfəri – orta və 6 nəfəri qeyri-tam cavab vermişdir.

“Sizcə, tərbiyəliliyin meyarlarına nələr daxildir?” sualına (səkinizinci sual) eksperimental qruplardakı valideynlərin 23 nəfəri – lazımı səviyyədə, 11 nəfəri – orta və 4 nəfəri qeyri-tam cavab vermişdirsə, kontrol qruplardakı valideynlərin 13 nəfəri – qaneedic, 11 nəfəri – orta və 10 nəfəri aşağı səviyyədə cavab vermişdir.

Digər göstəricilər barədə də belə fikir söyləmək olar.

Tərbiyənin keyfiyyətinin yüksəldilməsi baxımından ataların tərbiyə metodlarının imkanlarından necə faydalandıqlarına da aydınlıq gətirdik. Göstəricilər cədvəl 3-də (səh. 17) öz əksini tapmışdır.

Cədvəldən göründüyü kimi, birinci üçüncü suala (“Valideynlər inandırma metodunun imkanlarından necə faydalana bilirlər?”) eksperimental qruplardakı valideynlərin 27 nəfəri – qənaətləndirici, 7 nəfəri – orta və 4 nəfəri qeyri-tam cavab vermişdirsə, kontrol qruplardakı valideynlərin 21 nəfəri – lazımınca, 9 nəfəri – orta və 9 nəfəri qeyri-tam cavab vermişdir.

Dördüncü suala (“Alışdırma metodu tərbiyə işində nə deməkdir?”) sualına verilən cavablarla tanış olaq. Eksperimental qruplarda: yüksək - 26; orta - 8; aşağı - 4 nəfər. Kontrol qruplarda: yüksək - 23; orta - 9; aşağı - 7 nəfər.

Yeddinci suala (“Yeniyetmənin yaxşı və xeyirxah işi, nümunəvi davranışı hökmən rəğbətləndirilməlidir?”) verilən cavablarla tanış olaq: eksperimental qruplardakı valideynlərin 31 nəfərindən - düzgün, 7 nəfərindən - orta səviyyəli cavablar alınmışdır. Kontrol qruplardakı vəziyyətlə tanış olaq: 27 nəfərin cavabı – qənaətləndirici, 10 nəfərin cavabı – orta və 2 nəfərin cavabı səhv.

**Tərbiyənin metodlarından istifadə etməklə valideynlərin  
tərbiyənin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə nail olmasını əks etdirən  
göstəricilər**

**Cədvəl 3**

| Sıra № | Bizi maraqlandıran məsələlər                                                                                                               | Səviyyələr       |        |                |        |                 |        |
|--------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------|--------|----------------|--------|-----------------|--------|
|        |                                                                                                                                            | Yüksək (nəfərlə) |        | Orta (nəfərlə) |        | Aşağı (nəfərlə) |        |
|        |                                                                                                                                            | Eks.             | Kontr. | Eks.           | Kontr. | Eks.            | Kontr. |
| 1      | Valideynlər yeni yetməyə mənfəəti təsiri neytrallaşdırmaq üçün tərbiyənin hansı metodlarından istifadə etməyə üstünlük verirlər?           | 28               | 19     | 8              | 9      | 2               | 11     |
| 2      | Valideyn uşaqların tərbiyəsi işinə sistemli, məqsədyönlü şəkildə hansı yaşdan başlamalıdır?                                                | 32               | 29     | 6              | 8      | 0               | 2      |
| 3      | Valideynlər inandırma metodunun imkanlarından necə faydalana bilirlər?                                                                     | 27               | 21     | 7              | 9      | 4               | 9      |
| 4      | Alışdırma metodu tərbiyə işində nə deməkdir?                                                                                               | 26               | 23     | 8              | 9      | 4               | 7      |
| 5      | Tərbiyəçinin nümunəsi metodu nəyi nəzərdə tutur?                                                                                           | 29               | 20     | 8              | 12     | 1               | 7      |
| 6      | Yeni yetmənin davranış və rəftarında xoşagəlməz halların olması o deməkdir ki, valideyn cəzalandırma metodunun imkanlarına müraciət etsin? | 24               | 19     | 9              | 10     | 5               | 10     |
| 7      | Yeni yetmənin yaxşı və xeyirxah işi, nümunəvi davranışı hökmən rəğbətləndirilməlidir?                                                      | 31               | 27     | 7              | 10     | 0               | 2      |

Qeyd: Sorğuya eksperimental ailələrdən 38, kontrol ailələrdən 39 valideyn cəlb edilmişdir.

Tədqiqatın gedişində eksperimental və kontrol ailədən olan yeni yetmələrin tərbiyəlilik səviyyələrini də öyrəndik. Nəticələrlə aşağıdakı cədvəldə tanış olmaq mümkündür:

## Eksperimental və kontrol ailədən olan yeniyetmələrin təربiyəlilik səviyyələrini göstərən nəticələr

**Cədvəl 4**

| Sıra № | Bizi maraqlandıran məsələlər                                                     | Səviyyələr     |        |              |        |               |        |
|--------|----------------------------------------------------------------------------------|----------------|--------|--------------|--------|---------------|--------|
|        |                                                                                  | Yüksək (nəfər) |        | Orta (nəfər) |        | Aşağı (nəfər) |        |
|        |                                                                                  | Eks.           | Kontr. | Eks.         | Kontr. | Eks.          | Kontr. |
| 1.     | Ailədə sizin təlim və tərbiyənlə daha çox kim məşğul olur?                       | 89             | 51     | 25           | 43     | 7             | 28     |
| 2.     | Bir qəbahətə yol verdiyiniz təqdirdə valideynləriniz buna necə yanaşırlar?       | 92             | 54     | 23           | 37     | 6             | 41     |
| 3.     | Heç günahsız yerə cəzalandırılmışınız?                                           | 90             | 7      | 8            | 58     | 3             | 17     |
| 4.     | Heç olurmu ki, ata sənə bir tələb verir, ana isə başqa?                          | 82             | 45     | 31           | 44     | 18            | 33     |
| 5.     | Ailədə valideynlərin tərəfindən təhqirlə üzləşmişən? Belə hal nədən ibarət olub? | 83             | 0      | 27           | 39     | 11            | 43     |
| 6.     | Ailə ixtilafları sənə necə təsir edir?                                           | 99             | 76     | 18           | 26     | 4             | 20     |
| 7.     | Sizin ailədə valideyn-uşaq münasibətləri necə qurulub?                           | 101            | 9      | 20           | 31     | -             | 22     |
| 8.     | Ailənizdə uşaqlar arasında fərq qoyulurmu?                                       | 7              | 5      | 3            | 42     | 1             | 44     |
| 9.     | Sizin ailədə uşaqlara münasibətdə fiziki cəzadan istifadə olunur?                | 112            | 2      | 9            | 46     | -             | 34     |

*Qeyd:* Sorğuda eksperimental ailələrdən 121, kontrol ailələrdən 122 yeniyetmə iştirak etmişdir.

Cədvəl göstərir ki, yeniyetmələrlə sistemli, məqsədyönlü, ardıcıl iş eksperimental ailələrdən olan yeniyetmələrin təربiyəlilik göstəricilərini xeyli yaxşılaşdırmışdır.

İkinci, yəni “Bir qəbahətə yol verdiyiniz təqdirdə valideynləriniz buna necə yanaşırlar?” sualına eksperimental qruplardakı yeniyetmələrin 92

nəfərindən - düzgün, 23 nəfərindən – orta, 6 nəfərdən aşağı səviyyəli cavablar alınmışdır. Kontrol qruplarda vəziyyət belə olmuşdur: 54 nəfərin cavabı – qənaətləndirici, 37 nəfərin cavabı – orta və 41 nəfərin cavabı qeyri-tam.

Üçüncü suala (“Heç günahsız yerə cəzalandırılmışınız?”) sualına eksperimental qruplardakı yeniyetmələrin 90 nəfəri – qənaətləndirici (yəni: “cəzalandırılmamışam”), 28 nəfəri – orta (“bəzən”, “nadir hallarda”, “arabir”) və 3 nəfəri qeyri-tam cavab vermişdirsə, kontrol qruplardakı yeniyetmələrin 47 nəfəri – lazımınca (“cəzalandırılmamışam”), 58 nəfəri – orta (“bəzən”, “nadir hallarda”, “arabir”) və 17 nəfəri qeyri-tam cavab vermişdir.

“Ailə ixtilafları sənə necə təsir edir?” (altıncı sual) sualına eksperimental qruplardakı yeniyetmələrin 99 nəfəri – lazımı səviyyədə (“çox pis təsir edir”), 18 nəfəri (“belə də”) – orta və 4 nəfəri qeyri-tam cavab vermişdirsə, kontrol qruplardakı yeniyetmələrin 76 nəfəri (“çox az”) – qaneedic, 26 nəfəri (“bəzən”) – orta və 20 nəfəri aşağı səviyyədə cavab vermişdir.

Beləliklə, irəli sürdüyümüz fərziyyə özünü doğrultmuş, eksperimental ailələrdə tərbiyənin keyfiyyəti xeyli yüksəlmişdir.

Tədqiqatla bağlı alınan **nəticələr** aşağıdakılardır:

Aparılmış tədqiqat yeniyetmənin mənəvi, fiziki və psixi sağlamlığının son dərəcə böyük bir meyarı – yeniyetmənin ailə ilə eyniyyəti, oxşarlığı meyarını ortaya çıxartdı (“Nə əkərsən, onu biçərsən”). Eyniyyət, oxşarlıq yeniyetməyə vahid “Biz” hissini təlqin edir ki, bu da onun üçün inam, tamdəyərlik, əminlikdir. Yeniyetmənin mənəvi, fiziki və psixi sağlamlığının bünövrəsində onun könül xoşluğu, emosional rahatlığı, firavanlığı, qayğısızlığı dayanmalıdır. Ər-arvad arasında ahəngdar, xoş, səmimi və mehriban münasibətlərin olması yeniyetmənin xoşbəxtliyi və sevinci deməkdir. Ər-arvadın münasibətlərinin emosional-psixoloji tələbatlarla tənzimlənən ailədə valideynlər evdə sağlam mənəvi və psixoloji atmosfer yarada bilirlər ki, bu, yeniyetmələrin inkişafı, təlim və tərbiyəsi üçün çox önəmlidir.

Ailənin öz funksiyalarını həyata keçirməsi səviyyəsi həm ailə üzvlərinin ailədəki mövqeyindən və ailədaxili münasibətlərdən, həm də cəmiyyətin ailəyə münasibətindən çox asılıdır. Ailədə yeniyetmələrə münasibətdə ehtiyatlı və məsuliyyətli olmalı, onlardan qayğı və məhəbbət əskik olmamalıdır. Ər-arvad münasibətlərindəki ahəngdarlığın pozulması yeniyetmənin mənəvi, fiziki və psixi sağlamlığı kimi əsas göstəricilərindən biri ailəyə bənzərliyinin yoxa çıxmasına şərait yaradır. Valideynlərin

qarşılıqlı anlaşıma, qarşılıqlı hörmət və həqiqi məhəbbət zəminində öz həyatlarını qurmaları ailənin mənəvi və psixoloji atmosferini yaxşılaşdırır, sevinc, xoşbəxtlik hissi oyadır ki, bu da heç də təkcə özünü mənəvi və psixi sağlamlığın şərti kimi deyil, həmçinin gələcək ailə modelinin yaradılmasının əsası kimi özünü göstərir.

Tədqiqatdan görünür ki, uğurlu ailələrdə uşaqların, xüsusən yeniyetmələrin tərbiyəsi düzgün təşkil olunur. Uğursuz ailənin uşaqlara, o cümlədən yeniyetmələrə təsiri mənfi olur. Uşaqlar yaxşı tərbiyə almaq üçün bir sıra hallarda ailədə müsbət nümunə tapmaqda çətinlik çəkirlər. “Çətin” yeniyetmələr məhz belə ailələrdən meydana çıxır.

Uğursuz ailənin yeniyetməyə mənfi təsirinin neytrallaşdırılmasının pedaqoji şərtlərinin müəyyənləşdirilməsi, uğursuz ailələrdə tərbiyənin prinsiplərinin rəhbər tutulması və tərbiyənin metodlarının düzgün tətbiqi, ilk tərbiyəçilər kimi ata və anaların ailədə öz vəzifələrini yerinə yetirmələri, uğursuz ailənin sosial-pedaqoji və psixoloji səciyyəsinin, həmçinin uğursuz ailədən olan yeniyetmənin səciyyəsinin müəyyənləşdirilməsi, ailədə tərbiyə işləri aparılarkən yeniyetmələrin fərdi, cinsi və yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması həqiqi vətəndaşın yetişməsinə kömək edərdi.

Tədqiqatdan görünür ki, ailənin psixoloji iqlimi son dərəcə böyük tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyır. Belə ki xoşbəxt ailədə böyüyən uşaqlar sıxıntı çəkmir, ana sevinəndə, uşaq da sevinir. Həm də ananın əhval-ruhiyyəsi yaxşı olanda, uşaqlar mənəvi və psixoloji baxımdan sağlam böyüyürlər. Ailənin psixoloji durumu ərlə-arvad, uşaqla-uşaq arasındakı münasibətlərin necə qurulması ilə müəyyən olunur. Ərlə-arvad arasında münasibət yaxşı olarsa, onda ailədə sağlam özüllü, psixoloji durum yarana bilər. Ərlə-arvad arasında bu və ya digər kiçik, böyük məsələlər üstündə qanqaraldıcı hal baş verərsə, bütün ailə mühiti korlanır.

Hər bir ailədə qarşılıqlı hörmət, qayğı, nəzarət prinsipləri normal olmalıdır. Bunsuz sağlam psixoloji ailə iqlimindən danışmaq qeyri-mümkündür.

Ailənin xoşagəlməz mənəvi və psixoloji iqlimi “çətin” yeniyetmə şəxsiyyətinin təşəkkülünə səbəb olur. Valideynlərin və müəllimlərin tələblərində vahidliyin olmaması da mənfi təsir edir. Böyüklərin özlərində də vahid fikrin, vahid tələbin olmadığını görən yeniyetmə onların tələblərini yerinə yetirməkdən imtina edir.

Yeniyetmə uşaqlıqdan özünə qarşı qəddar münasibət görübsə, onda çoxlu qəzəb və eyni zamanda qorxu toplanır. Qəzəbini ifadə etmək – heç də təhlükəsiz deyil, fəqət özündə olan qorxunu heç kimlə bölə bilmir. Yeniyetmə ona görə “çətin” olur ki, o, inkişafın başlıca vəzifələrini həyata

keçirmək üçün özündə qüvvə tapa bilmir. Onun problemləri heç də 10-12 yaşlarında baş qaldırmır. Yeniyetmə bu yükü uşaqlıq illərində uzun müddət çiyinlərində daşımışdır. İndi yeniyetmə yaşına çatmışdır. Həmin problemlər onu ağrıdır, onlardan yaxa qurtarmaq, uşaqlığını əlindən alanlarla mübarizə aparmaq istəyir. Beləliklə, o, güclü emosiyasını daxilində gizlədərək saxlayır. Lakin onu uzun müddət, ömrü boyu saxlamaq qeyri-mümkündür. Ona görə də həmin hisslər üzə çıxır, yeniyetmənin özünə qarşı da çevrilə, onda əsəbi bir hal yarada bilər və ya ətrafdakılara ünvanlana, onun xarakterinin psixopatik və asosial xüsusiyyətləri kimi özünü göstərsin.

Ailədaxili mübahisə, münafişə və ixtilaflar, yerli-yersiz dalaşmalar, təhqirlər, kobudluq halları yeniyetmə oğlan və qızlara son dərəcə pis təsir göstərir. Ata və anaları arasında baş verən xoşagəlməz hərəkətləri onlar sonsuz ağır hissi ilə qarşılayırlar. Bu, yeniyetmələrin təlimində, eyni zamanda tərbiyəsində özünün dərin izlərini buraxır. Ata və anaların tərbiyə işlərini düzgün qura bilməməsi - uşağı əməkdən azad etmək, onu hədsiz qayğı və nəvazişlə əhatə etmək, hər istəyinə görə güzəştə getmək, ərköynlüklərinin, tənbellik, xudbinlik hallarının qarşısını almamaq nəticəsində də uşaqların tərbiyəsi pozulur.

Tədqiqatdan görünür ki, yeniyetmələr arasında aparılan tərbiyə işləri düzgün qurulmalıdır. Tərbiyənin metodları diqqət mərkəzində dayanmalıdır. Ata-analar, ailələrin yaşlı üzvləri yeniyetmənin şüuruna, və ağına təsir edən metodlara; onun fəaliyyətini təşkil edən və mənəvi davranışını formalaşdıran metodlara; yeniyetmənin hiss və münasibətlərini stimullaşdıran metodlara; nümunə metoduna; yeniyetmələrlə tərbiyə işində nəzarət, özünənəzarət və özünüqiymətləndirmə metodlarına yaxından bələd olmalı və uğursuz ailənin yeniyetməyə mənfi təsirini neytrallaşdırmaq üçün onları lazımınca tətbiq etməyi bacarmalıdırlar.

Tərbiyə prosesində şüura, ağıla, idraka təsir etmək üçün inandırmanın söhbət, başa salma, nəsihət, diləutma, xəbərdarlıq, tövsiyə, öyüd və s. kimi növlərindən; fəaliyyəti təşkil etmək və mənəvi davranışı formalaşdırmaq məqsədilə alışdırmanın rejim, tapşırıq, pedaqoji tələb, tərbiyəvi vəziyyətin yaradılması, əmək işlərinə cəlb etmə və s. növlərindən; yeniyetmələrin hiss və münasibətlərini stimullaşdırmaq üçün rəğbətləndirmənin tərif, bəyənmə, kinoya, gəzintiyə, konsertə, parka, muzeyə aparmaq; təqdir, xoş sözlərlə dindirmək, xoş üzlə və təbəssümlə dinləmək və söhbət aparmaq, hədiyyə vermək, mükafatlandırmaq, cəzalandırmanın qınaq, danlaq, töhmət, bəyənməmək, incimək, yeniyetmə ilə birlikdə nəzərdə tutulan tədbirdən imtina etmək və s. kimi növlərindən faydalanmalıdırlar.

Tədqiqatla bağlı aşağıdakı **təklifləri** irəli sürmək mümkündür:

1. Uğursuz ailənin yeniyetməyə mənfi təsirini neytrallaşdırmaq baxımından valideynlərin maariflənməsi məqsədilə onların təhsil müəssisələrində pedaqoji biliklər universitetlərin cəlb edilməsi məsləhətdir. Burada ailə tərbiyəsində dair təcrübə mübadiləsi aparmaq; dəyirmi masa, konfranslar, mühazirə və söhbətlər keçirmək, pedaqoji mövzuda filmlər nümayiş etdirmək olar.

2. Pedaqoji biliklər universitetinin işinin məzmununun müəyyənləşdirilməsi, onun yeni Əsasnaməsinin hazırlanması, bu tipli maarifləndirici universitetin quruluşuna, hüquq və vəzifələrinə aydınlıq gətirilməsi məqsədəuyğun olardı.

3. Pedaqoji biliklər universitetinin fəaliyyətinə görkəmli pedaqoqların və psixoloqların, hüquqşünasların, tərbiyə işində təcrübəli və səriştəli valideynlərin cəlb edilməsi yaxşı olardı.

4. Dövlət, qeyri-dövlət televiziya kanallarında pedaqoji biliklərin təbliği, ailə tərbiyəsi üzrə verilişlərin planlaşdırılması nəzərdə tutula bilər.

5. Cəfər Cəbbarlı adına “Azərbaycanfilm” kinostudiyasına, televiziya şirkətlərinə pedaqoji filmlərin çəkilişini sifariş vermək (“Pedaqoji poema”, “Qüllələr üzərində bayraqlar” tipli filmlərin) kinossenarilərin yazılışına pedaqoq-yazıçıları cəlb etmək mümkündür.

6. “Ailə tərbiyəsi”, “Valideynlər üçün kitab” və s. adda əsərlərin yazılıb nəşr olunması faydalıdır.

7. Bakı şəhərində, respublikamızın rayonlarında “Ailə günü” bayramının təntənə ilə keçirilməsi yeniyetmələrə uğursuz ailənin mənfi təsirini neytrallaşdırmaqda böyük kömək göstərərdi. Bu sahədə Təhsil Nazirliyinin, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin, Gənclər və İdman Nazirliyinin, Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Komitənin səylərinin birləşdirilməsi məsləhətdir.

8. Respublika üzrə “Ən yaxşı ailə” müsabiqəsinin keçirilməsi ailələrdə tərbiyə işlərinin yaxşılaşdırılmasına, valideynlərin uşaqların tərbiyəsi sahəsində məsuliyyətinin artırılmasına, öz aralarında səmimi, mehriban münasibətin yaradılmasına, ailələrin mənəvi və psixoloji iqliminin təkmilləşdirilməsinə yardımçı olardı.

Tədqiqatın əsas məzmunu, başlıca elmi ideyaları, alınan nəticələr aşağıdakı çap işlərində öz əksini tapmışdır:

1. Uğursuz ailənin sosial-pedaqoji səciyyəsi // Gəncə Dövlət Universitetinin Elmi xəbərləri, 2013, № 3, s. 263-266

2. Uğursuz ailənin yeniyetməyə təsirinin monitorinqi / “Təhsil sistemində monitorinq və qiymətləndirmənin yeri” mövzusunda respublika elmi-praktik konfransın materialları. Bakı - 27 aprel 2012-ci il, s.148-150

3. Müasir ailə yeniyetmə şəxsiyyətini formalaşdırmağın sosial təsisatı kimi / “Təhsil sistemində gənc nəslin təlim-tərbiyəsi üzrə işin təşkili və onun yaxşılaşdırılması istiqamətləri” mövzusunda respublika konfransının materialları. Bakı, 28 iyun 2012-ci il, s. 216-217

4. Uğursuz ailələrdə sosial-pedaqoji problemlər // Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutu, Elmi əsərlər, 2013, № 4. s. 93-99

5. Ailə münasibətlərinin pozulmasının uşaq psixikasına təsiri // Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun Elmi xəbərləri, 2013, № 1, s. 73-76

6. Ailənin yeniyetməyə mənfi təsirinin neytrallaşdırılması üzrə işdə rəhbər tutulan prinsiplər // Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutu, Elmi əsərlər, 2014, № 3, s. 197-202

7. Həqiqi valideyn nüfuzu yeniyetmənin düzgün tərbiyəsinin şərti kimi // Bakı Qızlar Universitetinin Elmi əsərləri, 2014, № 4, s. 137-142

8. Uğursuz ailədən olan yeniyetmənin səciyyəsi // Gəncə Dövlət Universitetinin Elmi xəbərləri, 2015, № 1, s. 295-301

9. Отец и мать – первые воспитатели // Известия Кыргызской Академии образования, 2015, № 1, с. 92-95

**Педагогические условия нейтрализации отрицательного влияния  
на подростка неблагополучной семьи**

**Резюме**

Во введении обоснуется актуальность проблемы, степень ее разработанности, отражены объект, предмет, цель и задачи проблемы, гипотеза, методологические основы, научная новизна, теоретическая и практическая значимость, а так же положения, выносимые на защиту.

Первая глава диссертации называется «Неблагополучная семья как фактор деформации поведения подростка». Эта глава состоит из 4 подглав. В них повествуется о социально-педагогических особенностях неблагополучных семей, рассматриваются социально-педагогические проблемы неблагополучных семей, проводится анализ существующей литературы с точки зрения проблемы, говорится об особенностях подростков из неудавшихся семей.

Вторая глава диссертации называется «Опытно-экспериментальная работа по нейтрализации воздействия на подростка неблагополучной семьи». В эту главу входят 5 подглав. Подглавы носят следующие названия: мать и отец как первые воспитатели; родительский авторитет как условие правильного воспитания подростка; принципы, которыми руководствуются при нейтрализации отрицательного влияния семьи на подростка; организация, проведение и результаты эксперимента.

В итоге исследования были получены следующие результаты. В семье, в которой отношения супругов регулируются эмоционально-психологическими потребностями, родители могут создать в доме здоровую моральную и психологическую атмосферу, что очень важно для развития, обучения и воспитания подростков.

Степень реализации семейных функций зависит как от позиции членов семьи в семье и внутрисемейных отношений, так и от отношения общества к семье. Семья должна быть осторожной и ответственной в отношении с подростком, окружить его любовью и заботой. Нарушение гармонии в отношениях между супругами наносит вред моральному, физическому и психическому здоровью подростка. Из исследований видно, что в благополучных семьях воспитание детей и в особенности подростков организуется правильно. Воздействие неблагополучной семьи на детей, в том числе на подростка бывает отрицательным. Дети в ряде случаев затрудняются в поисках положительного примера для получения хорошего воспитания. Именно в таких семьях растут «трудные» подростки.

**Pedagogical conditions of neutralizing the negative impact of a  
dysfunctional family on teen**

**Summary**

In the introduction settle urgency of the problem, the degree of elaboration, reflected object, subject, purpose and objectives of the problem, hypothesis, methodological bases, scientific novelty, theoretical and practical significance, as well as provisions for the defense.

The first chapter of the thesis is called "dysfunctional family as a factor in the deformation behavior of a teenager." This chapter consists of four sub-chapters. They narrated about the socio-pedagogical features of dysfunctional families are considered socio-pedagogical problems of dysfunctional families, the analysis of the existing literature from the perspective of the problem, according to the peculiarities of teenagers from unsuccessful families.

The second chapter is called "experimental work to neutralize the impact on adolescent dysfunctional family." This chapter consists of 5 sub-chapters. Subchapter are named as follows: the mother and father as the first educators; parental authority as a condition for the proper education of adolescents; principles which govern the neutralization of the negative influence of the family on a teenager; organization, conduct and results of the experiment.

As a result, the study produced the following results. In a family in which relations between spouses are regulated by the emotional and psychological needs, parents can create in the house a healthy moral and psychological atmosphere, which is very important for the development, training and education of young people.

The extent to which the family of its functions depends on the position of family members in the family and family relations, and on the society's attitude towards the family. The family must be careful and responsible in dealing with a teenager, surround it with love and care. Lack of harmony between spouses harms the moral, physical and mental health of adolescents. Of research shows that in affluent families raising children and especially teenagers organized correctly. The impact of a dysfunctional family on children, including a teenager is negative. Children in some cases a loss in search of a good example to get a good education. It is in these families grow "difficult" teenagers.

**Министерство образования Азербайджанской Республики  
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет**

*На правах рукописи*

**МАМЕДОВА ГЮЛЬНАР РАСИМ ГЫЗЫ**

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ  
НЕЙТРАЛИЗАЦИИ ОТРИЦАТЕЛЬНОГО  
ВЛИЯНИЯ НА ПОДРОСТКА  
НЕБЛАГОПОЛУЧНОЙ СЕМЬИ**

**5804.01 – общая педагогика, история педагогики и  
образования**

**АВТОРЕФЕРАТ**

**диссертации на соискание учёной степени доктора  
философии по педагогике**

**БАКУ-2016**